

УДК 94 (477) : 070 (437.3) «1920/1939»
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.5.397>

Уляна Громович*

ПЕРІОДИКА КОЗАЦЬКОГО РУХУ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ (1920–1930–ТІ РР.)

Анотація: У статті досліджується роль періодичних видань козацького руху в Чехословаччині 1920–30-х років. Проаналізовано основні видання, що виходили під егідою козацьких організацій, та їхнє ідейне наповнення. Особлива увага приділяється висвітленню на сторінках цих видань ідей державності, військових традицій і національної єдності, які були покликані згуртувати розпорошені групи емігрантів. Козацька преса розглядається як важливий комунікаційний і виховний інструмент, який сприяв збереженню української ідентичності та формуванню спільного бачення майбутнього України. З'ясовується вплив цієї преси на збереження ідентичності українців за кордоном.

Ключові слова: українська еміграція, Чехословаччина, 1920–1930-ті роки, козацький рух, періодика, консолідація, національна ідентичність, міжвоєнна еміграція

Вступ. Чехословацька республіка (ЧСР) стала однією з нових європейських держав, які виникли після Першої світової війни. У 1920–1930-х рр. ЧСР вирізнялася як одна з найбільш демократичних країн Європи, а Україна та українське питання посідали значне місце в її політиці. Завдяки особистій підтримці президента Томаша Масарика (який обіймав посаду з 1918 по 1935 рр.), українська еміграція отримала значну допомогу, що зумовило її масове зосередження на теренах Чехословаччини. Як наслідок, ЧСР перетворилася на важливий центр українських емігрантів, а Прага стала другою за значимістю (після Відня) столицею української еміграції.

Як і в інших еміграційних осередках, українці в Чехословаччині активно створювали власні суспільні, військові, культурні та громадсько-політичні об'єднання. Серед них особливе місце займали козацькі товариства, які вирізнялися своєю відданістю українським козацьким традиціям і постулатам. Козацька ідея була наріжним каменем діяльності цих організацій, що проявилось в їхніх статутах, символіці, офіційному листуванні керівництва, методах виховання молоді, а також на сторінках їхньої преси.

В умовах політичної дезорієнтації, фінансових труднощів та ідейних розходжень, періодичні видання набули ключового значення. Вони стали не лише джерелом поширення інформації, а й важливим засобом збереження національної самобутності українських емігрантів, підтримання та розвитку їхньої культурної спадщини в умовах чужини, а також містком ментального й інформаційного зв'язку з рідною землею. Українська еміграційна

* Громович Уляна Олександрівна – аспірантка кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, головний спеціаліст Першого міжрегіонального територіального відділу Українського інституту національної пам'яті (Одеса, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6961-4906>; e-mail: gromovicula@gmail.com

преса стала простором суспільно-політичних дискусій, у межах яких обговорювалися можливі шляхи відновлення української державності, і водночас – дієвим чинником згуртування інтелектуальних сил еміграції з метою вироблення стратегічних орієнтирів і практичних кроків для майбутнього державного відродження України.

Метою статті є дослідження ролі та значення періодичних видань козацького спрямування, що виходили у Чехословаччині в 1920-1930-х рр., у процесі консолідації української еміграції, збереження національної ідентичності, формування ідеї української державності та підтримки вільнокозацького руху в умовах еміграційного середовища.

Огляд літератури та джерел. Тема української еміграції в Чехословаччині, діяльність її культурних та освітніх центрів, а також загальна еміграційна преса досить широко досліджені у працях істориків (як-от О. Субтельний, В. Вронська й інші), системний і комплексний аналіз конкретно періодики козацького руху, як самостійного ідеологічного та консолідуючого інструменту, є недостатнім. Існуючі роботи, як правило, зосереджуються на політичних програмах козацьких товариств. Часткова інформація про заснування товариств та їх видання міститься лише у працях Володимира Бондаренка¹, які присвячені загальному аналізу діяльності вільнокозацького руху в Україні та на еміграції протягом зазначеного періоду. Також аналіз одного з журналів «Вольное Казачество – Вільне Козацтво» зробила дослідниця Аліна Клепак².

Козацькі видання є цінним, але недостатньо інтегрованим до широкого наукового обігу джерелом. Їх унікальність полягає у відображенні складної ідентичності – одночасно антирадянської, самостійницької (козацької) та тісно пов'язаної з українським визвольним рухом. У радянський період такі видання ігнорувалися або ж піддавалися винятково ідеологічній критиці. Сучасна історіографія, хоч і зробила значні кроки у вивченні козацької еміграції, все ще потребує глибокого міждисциплінарного аналізу змісту журналів, їхнього впливу на формування політичної думки та місця в контексті у взаємин у міжвоєнний період.

Виклад основного матеріалу. У міжвоєнний період в Чехословаччині діяли такі козацькі товариства, як Загальнокозацький сільськогосподарський союз, Український Січовий союз за кордоном, прихильники руху П. Скоропадського, товариство «Українська Громада», Загальнокозацький студентський союз, Українська Громада «Єдність», Товариство студій козацтва. Проте не всі товариства мали свої друковані органи³.

Одним з козацьких об'єднань, що мало свій друкований журнал, був «Український Січовий союз за кордоном». Союз був заснований у 1927 р. на З'їзді 2 робітничої олімпіади в Празі як спортивна військова організація з сильними козацькими традиціями. Кошовим було обрано генерала В. Петріва. Керівним органом організації був січовий союз. Цікаво те,

¹ Бондаренко В.Г. Український вільнокозацький рух в Україні та на еміграції (1919-1993 рр.): монографія. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2016. 600 с.

² Клепак А. Журнал «Вольное Казачество – Вільне Козацтво» як платформа для формування козацької національної ідентичності та політичного спротиву: історія заснування, редакційна діяльність та тематичні напрямки. *Чорноморська минувшина: зап. від. історії козацтва на півдні України*. 2024. Вип. 19. С. 74-80. DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2024.19.317306>

³ Громович У. Товариства «прокозацького» спрямування у Чехословацькій республіці у міжвоєнний період. *Українське порто-франко: наукові студентські праці з вітчизняної історії*. Вип. 6. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2018. С. 60-67.

що посади у товаристві іменувалися так само як у козаків. На 1933 р. союз у Празі нараховував 22 члена організації⁴.

Союз мав місцеві відділення в Подєбрадах (1925 р.), Плізенє (1932 р.), Ржевниці, Млада Болеславе, Пардубице і Мімоні (1927 р.), а також філію у Відні (1921 р.)⁵. Кожен відділ визначав свої сфери діяльності, одні акцентували увагу на спортивному напрямку, інші, як у Пілзні, – більше схилились до культурно-просвітницької роботи: вони влаштовували різдвяні ялинки, Шевченківські та Франківські свята, організовували виставки кераміки, вишивки⁶. Так, наприклад, на окружній виставці у Пілзні 1938 р. місцеве товариство «Січ» організувало український відділ⁷. Союз підтримував контакти з «Січчю» у Софії, яка працювала під керівництвом видатного болгарського діяча та професора М. Парашука⁸.

У 1934–1935 рр. Український Січовий Союз видав три номери україномовного журналу «Січ»⁹. Журнал став центральним рупором ідей Союзу. На його сторінках друкувалися статті про історію українського козацтва, військово-виховні матеріали, звіти про діяльність місцевих осередків, а також ідеологічні звернення.

У програмному зверненні «Закладайте Січі!» козаки чітко артикулювали свою місію: «В січових організаціях ми будемо виховувати козацького духу наших славних пращів...»¹⁰. Фактично журнал був ідеологічною платформою, що наголошувала на необхідності морально-вольової та фізичної підготовки емігрантів до можливої майбутньої боротьби за відновлення незалежності України.

Варто зауважити, що періодика «Січ» виконувала низку функцій, які безпосередньо сприяли консолідації української еміграції, об'єднаної козацькою ідеєю. Серед них:

- Ідеологічна, що проявлялась через створення спільного національно-патріотичного нарративу та виховання покоління, лояльного до ідеї відновлення УНР.
- Організаційна, що допомагала забезпечувати інформаційну єдність і прозорість, посилювала корпоративну ідентичність членів Союзу через публікацію звітів, протоколів і хроніки діяльності осередків у Подєбрадах, Плізені, Празі.
- Культурна, що проявлялась у збереженні культурного коду еміграції, демонстрації національної життєздатності в ЧСР, інтеграції навколо традиційних цінностей.
- Міжнародна функція, що сприяла підтримці контактів та інформування про діяльність споріднених організацій (як-от «Січ» у Софії).

Загалом, журнал «Січ» став ключовим інструментом внутрішньої та зовнішньої консолідації «Українського Січового Союзу за кордоном». У середовищі української

⁴ Січ (Прага). 1934. Ч. 1. С. 9.

⁵ Загальна хроніка. *Український тиждень* (Прага). 1933 (р. 1). 31 липня. Ч. 33, 34. С. 3.

⁶ Січ (Прага). 1934. Ч. 1. С. 9.

⁷ Поп Ю.І., Поп І.І. Державницька тематика у програмних документах українських емігрантських організацій в Чехословаччині у міжвоєнний період. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Історія»*. 2008. Вип. 14. С. 64. URL: <https://vspu.edu.ua/science/art/a131.pdf>

⁸ Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. С. 289.

⁹ Ibid. С. 300.

¹⁰ Безпалко О. Закладайте Січі. *Журнал «Січ»* (Прага). 1935. Ч. 3-4. С. 2.

еміграції, роз'єднаній політично та географічно, журнал забезпечував ментальний зв'язок між осередками, підтримував високий бойовий дух і слугував живим нагадуванням про мету еміграції – відновлення української державності на засадах козацької традиції.

Ще одним з потужних осередків української думки в еміграції став журнал «Вольное Козачество – Вільне Козацтво» (1927-1939). Видаючись за кордоном (переважно у Чехословаччині, згодом у Франції), він слугував рупором вільнокозацького руху, який очолював головний редактор – український емігрант з Кубані Гнат Білий.

Рис. 1. Журнал «Вільне козацтво – Вольное козачество». Вип. № 209, Париж.

Журнал очолював вільнокозацький самостійницький рух, що під гаслами звільнення й удержавлення козацьких земель інтенсивно розвинувся серед козацької еміграції. Головна заслуга цього руху в тих реальних здобутках, яких він досягнув способом, так би мовити, «окозачування» козацьких мас, що були досі русифіковані та перебували у російському єдинотепільному таборі. «Шляхом послідовної, обґрунтованої істотної пропаганди і висуненням живих, близьких козацькому серцю й ясних гаслів козацької волі і незалежностей, вільно козацький рух досяг за якихось чотири роки своєї одвертої чинності тут на еміграції справді диво гідних наслідників: більшість козацької еміграційної маси, що перебувала досі, засліплене різними московськими туманними ідеологіями по численних російсько-політичних групах, набула власного суто козацького усвідомлення і привернулася до активної підтримки ідеї козацької незалежності, практикованої вже і за час революційної боротьби в формі козацьких держав Дону і Кубані. Самостійницький вільно-козацький рух швидко росте, розвивається і скріплюється в козацьких масах, обіцяючи натурально охопити все козацтво, що збуджується від сну московської неволі та шукає визвольних шляхів для свого народно-державницького самоутвердження»¹¹.

Журнал «Гуртуймося», який виходив у цей самий час у Празі, подає відомості, що журнал «Вільне Козацтво», орган суто козацької самостійницької думки, який недавно

¹¹ Гуртуймося (Прага). 1932. Вип. 9, травень. С. 55.

пересягнув щасливо свій сто числовий ювілей, тішачись великими реальними наслідками культурно-політичної козацько-народницької роботи¹².

10 грудня 1927 р. у Празі вийшов перший номер двомовного (російська-українська) двотижневого журналу «Вольное Казачество – Вільне Козацтво» під редакцією М. Фролова та І. Білого¹³. Журнал швидко набув широкої популярності та став офіціозом вільнокозацького руху.

Кожен випуск журналу (рис. 1) містив різне наповнення, але в загальному можна виділити основні тематики: козацтво, політична ситуація, національні ідеї, військова справа, культурна справа, новини та листи читачів.

На його сторінках публікувались статті, які розглядали будь-які події, явища чи проблеми з точки зору козацьких національних інтересів. Видання активно виступало проти більшовицького режиму та закликало до боротьби за створення самостійної держави, обґрунтовуючи це історичними правами козацьких народів. «За своє народів право, за державну самостійність та незалежність своїх Земель, а не за те, щоб змінити одну залежність на другу, не за те, щоб з-під влади російської підпасти під владу яку иншу... «В.К.» докладно й остаточно викреслило та удосконалило свою суто-козацьку самостійницько-державницьку ідеологію, засновану на козацькому прагненню визволити з-під панування Москви рідні козацькі землі... та створити з них незалежну козацьку державу»¹⁴.

Журнал активно використовував і популяризував козацьку символіку, зокрема, публікуючи дослідження про козацькі герби (наприклад, М. Бітинського)¹⁵ та розміщуючи на останній сторінці карту «Козакії», чим підкреслював свої державницькі прагнення. Значна увага приділялася боротьбі проти асиміляційних процесів, які відбувалися на козацьких землях під радянською владою. Наприклад, у статті Т. Старикова «Удушення Козацтва»¹⁶ описується діяльність радянської влади та демонструються систематичні зусилля імперських і радянських урядів щодо придушення й асиміляції козацького руху та українського населення. Водночас стаття показує, що, незважаючи на чисельні спроби та методи розділити та знищити козацтво, воно збереглося як невід'ємна частина культурної та історичної спадщини.

Журнал підтримував збереження національних і культурних особливостей. Видання детально висвітлювало політичні репресії, терор, економічну руїну та, зокрема, Голодомор на козацьких землях і в Україні¹⁷. Наприклад, в одному з номерів журналу подавалась інформація про те, що відмова селян постачати хліб викликала продовольчий дефіцит, що, в свою чергу, стало причиною масових заворушень і страйків у містах і військових частинах. Радянська влада жорстоко придушила ці протести, зокрема в Одесі та Миколаєві¹⁸. У дев'ятому номері журналу від 10 квітня 1928 р. зазначалося, що більшовики, усвідомивши,

¹² Ibid. С. 55.

¹³ Гролович У. Товариства «прокозацького» спрямування у Чехословацькій республіці... С. 62.

¹⁴ Вольное Казачество – Вільне Козацтво (Прага). 1932. № 105. С. 4.

¹⁵ Вольное Казачество – Вільне Козацтво (Прага). 1930. № 70, 10 грудня. С. 15-19.

¹⁶ Стариков Т. Удушение Казачества. *Вольное Казачество – Вільне Козацтво* (Прага). 1928. № 4, 25 січня. С. 15-16.

¹⁷ Вольное Казачество – Вільне Козацтво (Прага). 1932. № 113. С. 10-12.

¹⁸ О.В. На Украине. *Вольное Казачество – Вільне Козацтво* (Прага). 1927. № 1, 10 грудня. С. 26.

що план хлібозаготівлі не був виконаний у багатьох регіонах України на 40-50% і більше, вдалися до розправ. Арештовано тисячі людей, серед яких понад 4 000 «куркулів» було затримано протягом одного тижня¹⁹.

У спеціальній рубриці «На Україні»²⁰ співробітники видання розглядали наслідки Української революції та вплив радянської влади на життя населення. В одному з випусків зазначалося: «комуністична влада вважає селян-українців за таких самих тварин, поряд з якими вона працює; вона знущається над ними»²¹.

Особливістю журналу «Вольное Казачество – Вільне Козацтво» було опублікування творів, віршів й есеїв, які відображали національні ідеали та традиції козацтва, а також праць, присвячених розвитку та підтримці літературних ініціатив, спрямованих на збереження козацької культурної спадщини.

Важливим є вплив і взаємодія редакторів та авторів «Вільного козацтва – Вільного козачества» з українським емігрантським середовищем. Заснування Українського Національного Козачого Товариства (УНКТ) та Українського Вільного Козацтва (УВК) на початку 1920-х років у середовищі українських емігрантів свідчило про паралельний розвиток ідеї відродження козацьких державницьких форм і цінностей. Спільність інтересів у боротьбі проти більшовизму та збереженні національної ідентичності обумовлювала тісні контакти та взаємний вплив ідеологій. Наприклад, на шпальтах українського тижневика «Тризуб» позитивно відгукувались про ідейність і наповнення журналу «Вільного козацтва – Вільного козачества»: «Для нас, українців, народження «Вільного Козацтва» є не лише приємною, але й радісною подією, яка демонструє ідеї самостійності та незалежності, близькі нашим братам – кубанцям і донцям. Це ті «рівні й вільні» брати, з якими ми, українці, можемо відверто й щиро об'єднуватися»²². Завдяки виданню ідеї Вільного козацького руху здобули широку популярність серед козацької еміграції та серед тих, хто цікавився питаннями національної самостійності й збереження культурної ідентичності.

Висновки. Тематично публікації журналів «Січ» і «Вільне козацтво» можна було б розділити на декілька груп. Перша, присвячена національно-політичній проблематиці, охоплює матеріали, в яких порушувалися питання державотворення, утвердження ідеї української самостійності, ролі козацтва у формуванні національної свідомості, а також аналізувались актуальні суспільно-політичні процеси та діяльність українських організацій.

Друга група містить публікації культурно-освітнього спрямування, що висвітлювали розвиток української мови, освіти, літератури, мистецтва, а також сприяли популяризації історико-культурної спадщини, традицій і звичаїв українського народу.

Третя група охоплює матеріали просвітницько-виховного змісту, серед яких – спогади учасників визвольних змагань, біографічні нариси, аналітичні статті та есеї, адресовані молоді та широкому загалу, які закликали до громадянської активності, морального вдосконалення, служіння нації.

¹⁹ О.В. Письма крестьян. Террор. Еврейская колонизация. *Вольное Казачество–Вільне Козацтво* (Прага). 1928. № 9, 10 квітня. С. 21.

²⁰ О.В. На Украине. Слухи и известия. *Вольное Казачество–Вільне Козацтво* (Прага). 1928. № 7, 10 березня. С. 23-24.

²¹ Ibid. С. 21.

²² Клепак А. Журнал «Вольное Казачество – Вільне Козацтво» як платформа... С. 75.

Отже, козацькі періодичні видання у міжвоєнний період в ЧСР виконували функцію консолідуючого центру для козацьких рухів, української еміграції та спільнот, які втратили Батьківщину або перебували в автономному стані за кордоном, підтримуючи зв'язок між козацькими організаціями у різних країнах і формуючи спільний політичний порядок денний. У ньому публікувалися звернення, звіти про діяльність товариств в заклики до єдності. Через такі видання обмінювалися думками, зберігали зв'язок із подіями в Україні, формували культуру та національну ідентичність.

Uliana Hromovych

Periodicals of the Cossack movement in Czechoslovakia as a tool for consolidating Ukrainian emigration (1920s – 1930s)

Abstract: The article examines the role of periodicals of the Cossack movement in Czechoslovakia during the 1920s and 1930s in the process of consolidating Ukrainian emigration. It provides a detailed analysis of the key periodicals published under the auspices of various Cossack organizations, exploring their editorial policies, ideological content, and the types of articles they featured. Particular attention is paid to the way these publications promoted ideas of statehood, military traditions, and national unity, aiming to unite geographically scattered and socially diverse groups of Ukrainian emigrants.

The study highlights the role of Cossack periodicals as not only a communication channel but also an ideological instrument that contributed to the preservation of Ukrainian national identity, fostered a sense of shared historical memory, and encouraged the development of civic engagement within the emigrant community. These periodicals offered guidance and moral support to former combatants and their families, promoting the maintenance of corporate spirit, military honor, and cultural cohesion.

Additionally, the article investigates how Cossack periodicals shaped political consciousness, reinforced cultural and educational initiatives, and created a forum for intellectual and social exchange among the Diaspora. By examining both the thematic focus and the editorial strategies of these publications, the study demonstrates how the Cossack press functioned as a stabilizing and unifying force, influencing the formation of collective identity and ensuring the continuity of Cossack traditions and national aspirations during a period of displacement and political uncertainty.

This research contributes to a broader understanding of the Ukrainian emigration experience in interwar Europe, the role of print media in Diaspora communities, and the mechanisms through which cultural and political cohesion was maintained in exile.

Keywords: Cossack movement, Ukrainian emigration, periodicals, Czechoslovakia, national identity, cultural heritage, interwar period